

Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler

ABDULLAH ALTUNCU

ARŞ. GÖR., KİLİS 7 ARALIK Ü. İLAHİYAT F. DİNLER TARİHİ ANABİLİM DALI
abdullahaltuncu@kilis.edu.tr

Öz

Sümerlerde bireyin, ibadet ve ritüellerle çevrili konumu, dini inanışlarda yer alan antropogoniler aracılığıyla belirlenmiştir. Buna göre insan sadece panteonda bulunan tanrıların ihtiyaçlarını gidererek hizmet etmek için yaratılmıştır. İbadet ve ritüellerin mitlerden esinlenerek, otorite tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Sümer inançlarında özel bir yeri olan büyü, fal ve kehanet gibi uygulamalar ise toplum açısından “kutsal” kabul edilenle bir iletişim aracı olarak görülmüş, siyasi ve dini idareciler tarafından, otoritenin sağlam bir şekilde korunması için kullanılmıştır. Bu çalışmada Sümer dini içerisinde yer alan çeşitli ibadet ve ritüeller, büyü, fal ve kehanet uygulamaları, kutsal evlilik törenleri ve cenaze törenleri mitolojiyle ilişkisi dikkate alınarak anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sümerler, Ritüel, Dini Otorite, Enki, Mit, Kehanet.

RELIGIOUS PRACTICES AND CEREMONIES WHICH ARE SHAPED BY
AUTHORITY: IN CASE OF SUMERIAN MYTOLOGY

Abstract

Position of individual which has been surrounded by practices and rituals originates from anthropogony which is in the religious belief. For that reason, human has been created only to serve Gods in the pantheon. It is observed that with the effect of myths, the rituals and ceremonies have been founded by the authorities. Magic, fortune telling, prophecy which have a significant place in the Sumerian belief, have been seen by the society as

a communication tool with the “holy” and by the religious and political authorities, as a tool to protect their authority. In this article, various practices, rituals, magic, fortune telling, prophecy, holy marriage ceremonies and funeral ceremonies have been studied in case of their relation with mythology.

Key Words: The Sumerians, Ritual, Religious Authority, Enki, Myth, Fortune Telling.

Giriş

Sümerler, Mezopotamya bölgesinde tarih sahnesine çıkan büyük medeniyetlerden birisidir. M.Ö. 3500’lerden itibaren Güney Mezopotamya’ya gelmeye başlamışlar ve bu bölgede Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Şuruppak ve Kiş gibi birçok şehir devletleri kurmuşlardır. Ayrıca kendi dönemi içerisinde yaşayan birçok toplum ve devlete etkide bulunmuşlardır. Sosyal ve siyasi hayata getirmiş oldukları önemli yeniliklerle kendilerinden sonra gelen devlet ve medeniyetlerin gelişimine de öncülük etmişlerdir.¹ Ürettikleri mitler vasıtasıyla hayatı anlamlandırmaya çalışmışlar, dini anlayışlarını bu şekilde temellendirmişlerdir.

Mitler, basit ve alelade bir hikâye ya da masal değil kutsal olarak kabul edilen olayların aktarıldığı anlatılardır.² Joseph Campbell, dinlerin yetkinliğini ve toplum üzerindeki güçlerini mitlerden aldığını, mitolojik öğe ve motifleri ayinlerinde barındırmayan hiçbir topluluğun bulunmadığını belirtmiştir.³ Donna Rosenberg de yaşam unsurlarını yaratan tanrıya/tanrılara olan inancın, mitlerin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmiştir.⁴ Eliade ise mitleri, uygarlığın temel bir unsuru olarak, yaşayan bir gerçeklik şeklinde görmüştür. Ona göre mitler, dinsel törenlerin ve tinsel nitelikli çabaların anlamını ve bunların nasıl yerine getirileceğini göstermektedir.⁵

Eskiçağ Mezopotamya dinlerinde değişken ve mitolojiye bağlı bir teolojik anlayış hâkim olmuştur. Bu dinlerde yer alan, “tanrılardan oluşan *pantheon*”, “evren ile insanın yaratılması” ve “ölümden sonraki hayatın varlığı”

¹ Ali Cengiz Üstüner, *Mezopotamya’da Sümer Uygarlığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2008, s.7; İsmail Güven (ed), *Uygarlık Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 45.

² Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 21.

³ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, çev., Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 11.

⁴ Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, çev., Koray Akten, Erdal Cengiz, vd., İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 18.

⁵ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev., Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001, s. 30.

ile ilgili inançlar sabit unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte panteonun hangi tanrılardan oluştuğu ve bu tanrılara nasıl ibadet edilmesi gerektiği zamana ve kentlere göre değişiklikler göstermiştir. Panteondaki tanrıların sayısı sürekli artmış, her kentte koruyucu kült tanrılarının/tanrıçalarının bulunduğu inandırılmıştır.⁶ Bu tanrılar için inşa edilen tapınaklarda, toplum içerisinde kurumsal kimliğe sahip çeşitli rahip sınıfları oluşmuştur. Din adamları, kentlerin siyasi ve ekonomik güçlerine göre dini yapıyı karakterize etmeyi de başarmışlardır. Elimize geçen mitolojik metinlerin birçoğunun, tapınak kalıntılarında bulunması, oldukça dikkat çekicidir. Dini anlayışın değişken yapısı nedeniyle sabit kurallar etrafında ortaya konulamayan ibadet ve törenlerin, sürekli gelişim gösteren mitolojik anlatılar etrafında gerçekleştirildiği görülmektedir. Burada karşımıza iki problem çıkmaktadır. Bunlardan ilki genel olarak ibadet ve törenler şeklinde ifade ettiğimiz uygulamaların nelerden oluştuğu ve mitlerin, dini uygulamalara tesirinin ne boyutta olduğudur. İkincisi ise ibadet ve uygulamaların ortaya konulmasında otoritenin etkisinin ne olduğudur. Bu çalışmada yukarıda belirttiğimiz sorulara cevap aranacaktır. Amaç, ibadet ve törenlerin, mitoloji ve otorite ile ilişkisini ortaya koyarak belirtmektir. Öncelikle dini uygulamalar ilgili başlıklar içerisinde tasvir edilecek, bu uygulamalar sonucunda varılan yargılar belirtilecektir.

1. İbadet ve Ritüeller

Sümerlerde ibadet genel olarak dua, kurban, sunu ve dini merasimlerden oluşmuştur. Dini uygulamaların amacı ölümden sonraki hayatla değil, yeryüzünde sürdürülen yaşamla ilgilidir. Ölümden sonraki hayatın, yeryüzünün kötü bir yansıması olduğu düşünülmüştür. İnsan burada sıkıntı, keder, yokluk ve kasvetten başka bir şeyle karşılaşamayacaktır.⁷ Bu yüzden ibadet ve ritüeller, sadece yeryüzündeki ihtiyaç ve beklentilerin karşılanması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan ibadetler ve tanrılara gösterilen saygı, daha iyi bir hayata ulaşmak ve hastalık, yokluk gibi istenilmeyen durumlarla karşılaşmamak içindir. İbadet esaslarında temizlik önemli bir yere sahip olmuştur. Sümerlerin yaşadığı ve hayatlarıyla ilişkilendirdiği tüm unsurlarda bu anlayışın oluşturduğu bir kutsiyet yer almıştır. Bu düşünceye göre tanrıların yardımının temin edilebilmesi için içten bir kutsiyete ihtiyaç duyulmuştur. Bu kurallara uyulmadığı takdirde şehirlerdeki

⁶ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009, s. 47.

⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, çev., Özcan Buse, Kocabalı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 180.

düzen ve yaşayış sisteminin yok olacağına inanılmıştır. Manevi temizlik diğer temizlenme biçimleriyle de ilişkilendirilmiştir.⁸ İlk dönemlerde din görevlilerin dini ritüellerini gerçekleştirirken soyunmaları, maddi âlemden sıyrılıp saf bir şekilde manevi bir temizliğe kavuşma düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir. Dini ritüeller genel olarak tapınaklarda gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte bazı törenlerin kutsal arazi ve dağlarda yerine getirildiği de görülmektedir.⁹ Sümer dininde ibadetler kişinin unvanına ve ibadetin unsurlarına göre değişiklik arz etmiştir. Kralların ve din adamlarının kendi konumları nedeniyle sorumlulukları diğerlerine nazaran bazı farklılıklar taşımıştır. Bir kralın dini açıdan, ülkesinde manevi temizliği sağlamak, insanların tanrılara olan bağlılıklarını arttırmak, tanrıların ikametgâhı olan tapınakları yapmak ve bu tapınakların ihtiyaçlarını karşılamak gibi önemli görevleri olmuştur. İnsanlar ise tanrılara ve tapınaklara karşı sorumluluklarını, adaklar, kurbanlar ve dualar aracılığıyla ayin ve törenlere katılımla göstermişlerdir. Tapınaklarda yapılan ibadetler din adamlarının öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Her kentte koruyucu tanrıların farklı olması, bu tanrılar için özel tapınakların inşa edilmesi ve her tapınakta dini otorite olarak kabul edilen rahiplerin bulunması, ibadetlerin kentlere göre farklılıklar göstermesine neden olmuştur. Fakat bütün ibadetlerin, dua ve yakarışlar etrafında gerçekleştirildiği de anlaşılmaktadır.

Dini ayin ve ritüellerin tamamında, lirik bir tarzda yazılmış dua, yakarış ve terennümler yer almıştır. Yazılış tarzı ve yapısı bakımından birbirinden oldukça büyük farklarla ayrılan bu lirik ürünlerin en önemlisini ise *yuğlar* oluşturmuştur. Yuğlar, genellikle tanrıları methetmek ve yapılan hatalar sonucunda insanların içine düştüğü pişmanlığı göstermek için okunmuştur. Ayrıca dini açıdan önemli görülen bayramlarda da bu şiirler terennüm edilmiştir.¹⁰ Lagaş'ın ana tanrıçası *Gatumduğ'a* yapılan bir dua "*Kraliçem, berrak gökyüzünün kızı, ne iyi ise, sen onu tavsiye edersin ve onu Gökyüzü'nün birinci katına kabul edersin, memlekete hayat veren sensin, sen Lagaş'ı meydana getiren kraliçesin, anasın! Senin gözettiğin halkın kuvveti artar; koruduğun dindarın ömrü uzar. Benim annem yoktur; Anam sensin. Benim babam yoktur: Babam sensin... Beni mabette sen doğurdun. İlahem*

⁸ Kadriye Tansuğ, Özel İnanlı, "Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1949, C. VII, S. 4, s. 551.

⁹ Michael Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakınoğu*, çev., Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 74.

¹⁰ Benno Landsberger, "Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, çev., Mebrure O. Tosun, Ankara 1945, C. III, S. 2, s. 144.

Gatumduğ, sen bütün iyiliklere vakıfsın... İçime hayat nefesini sen bıraktın. Anamın himayesinde, senin gölgen altında, saygı hisleri ile dopdolu kalmak istiyorum...” şeklindedir.¹¹ Tapınaklarda yapılan arkeolojik kazılarda, dua ve terennüm konumunda bulunan heykeller gün yüzüne çıkartılmıştır. Özellikle Lagaş kralı Gudea zamanında yapılan rahip heykelleri, ibadet ve ayin esnasında vücudun nasıl bir konumda olması gerektiğini göstermektedir.¹² Buna göre tanrının tasviri karşısında ya dik bir vaziyette durulmuş ya da diz çökerek oturulmuştur. Eller göğüs kafesinin üzerine gelecek şekilde kenetlenmiş, dua ve yakarışlar bu şekilde edilmiştir.

Dualardan sonra tapınaklarda gerçekleştirilen en yaygın ibadetler adak ve kurbanlardır. Bunlar, *kanlı* ve *kansız* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Adak ve kurbanlar, tanrının hoşuna giden ve onu teskin eden tanrısal yiyecekler olarak görülmüştür.¹³

Kanlı kurbanlar, tanrıların memnuniyetlerini kazanmak, ilgi ve yardımlarını elde etmek ve herhangi bir felakete maruz kalmamak için bazı hayvanların boğazlanmasıyla yapılmıştır. Tanrının en çok hoşuna gidecek kurbanın küçükbaş hayvan olduğuna inanılmıştır. Bu yüzden kesilen kurbanlar genellikle koyun, kuzu ve oğlak olmuştur. Fakat bunun yanında diğer hayvanların da kurban olarak kesildiği anlaşılmaktadır. Tanrılara büyük kurbanların takdimi, gösterişli merasim ve törenlerle yapılmıştır. Kutsal kabul edilen boğa, özel ritüel ve belli merasimlerde kurban edilerek sunulmuştur. Kansız kurban ise meyve, sebze, çeşitli bitkiler ve tarım arazilerinden yetiştirilen ürünlerden, şarap, su, zeytinyağı, meyve nektarları ve çeşitli sıvı özlerden, güzel koku veren ot, ağaç dalları ve tütsülerden oluşmuştur.¹⁴

Kurban uygulamasının ritüel boyutunu adak ve sunular meydana getirmiştir. Tapınaklarda, tanrının heykeli için bir niş ve bunun tam önüne kerpiçten yapılmış sunak yer almıştır. Hayvanlar bu sunakta boğazlanmış, adak ve sunular burada sunulmuştur. Tanrıyı tasvir eden heykellerin önünde gerçekleştirilen bu uygulamalar, o tanrıya gösterilen itaat ve saygının bir ifadesi olarak kabul edilmiştir.

¹¹ Hartmut Schmökel, “Sumer Dini II”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev., Mehmet Turhan Özdemir, Ankara 1973, C. XXI, S. 1, s. 373.

¹² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 67.

¹³ Egon Friedell, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, çev., Ersel Kayaoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2006, s. 232.

¹⁴ Sami Kılıç, *İlahi Dinlerde Yiyecek ve İçecekler*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011, s. 5.

Ele geçirilen tabletlerin birisinde Uruk kralı Lugalzaggisi'nin tanrı Enlil'e saf su ve ekmek takdim ettiği anlatılmaktadır. Bir başka tablette ise Lagaş kralı Gudea'nın tanrılar için bir sofraya kurduğunu ve bütün Lagaş tanrılarının buna icabet ettiği belirtilmektedir.¹⁵ Tanrılara, giyecek malzemelerinin de yiyecek ve içecekler gibi sunulduğu anlaşılmaktadır.¹⁶ Arkeolojik açıdan büyük bir öneme sahip olan *Uruk Vazosu*'nda ise tanrılara sunulan adak ve sunular betimlenmiştir. Bütün bunlar, dini yapı içerisinde adak ve sunuların büyük bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Elde edilen bir diğer tablette ise tanrılar için hazırlanacak olan kusursuz bir takdimin nasıl olması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre takdimde, sadece arpa ile beslenmiş iki yaşında yirmi bir koç, sütle beslenmiş dört koyun, otlarla beslenmiş yirmi beş koyun, iki boğa, bir süt danası, sekiz kuzu, altmış adet çeşitli kuş, üç piliç, yedi ördek, dört tane de yaban domuzunun bulunması gerekmiştir.¹⁷

Toplumda kurban, adak ve sunu gibi dini önem atfedilen, halkın genelinin katıldığı çeşitli kutlama ve merasimler yapılmıştır. Bu merasimler, tanrının temsilcisi olarak kabul edilen idarecilerin, tapınakların idaresinden sorumlu olan başrahiplerin ve çeşitli konularda uzmanlaşmış diğer rahiplerin idaresinde gerçekleştirilmiştir.¹⁸ Yapılacak olan kutlamalar için takdis, dini temizlik, yıkanma, yağ sürme, günahlar için kurban kesme, çeşitli perhizlere girme ve kutsal elbiseleri giyme gibi çeşitli ön hazırlıklar yapılmıştır.¹⁹ Belli zamanlarda gerçekleştirilen törenler, *Ningirsu'nun arpasını yeme ayı*, *Ceylan yeme ayı*, *Şulgi bayramı ayı* gibi çeşitli zaman dilimlerine de isimlerini vermiş ve her yıl tekrarlanmıştır. Günlerce süren bu kutlamalar dualar, kurbanlar ve ritüellerle başlamış, geçit törenleri, ziyafetler ve müzikli eğlencelerle devam etmiştir.²⁰ Ayrıca her ayın birinde, yedisinde ve on beşinde kutlanılan çeşitli törenler de gerçekleştirilmiştir. Orta Babil döneminden itibaren ayın dördünde, sekizinde ve on yedisinde kutlanan bu üç güne *esseu* denilmiş ve törenler de bu isimle anılmıştır. Kanlı kurbanların da sunulduğu bu törenler, gökyüzünde bulunan ayın evreleriyle ilişki olmuştur. Bu evreler uğursuz ve tabu kabul edilmiş, burada gelebilecek bazı felaket ve

¹⁵ M. Şemsettin Günaltay, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 496-497.

¹⁶ Jeremy Black, Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, Haz., Necdet Hasgöl, Aram Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 134.

¹⁷ Günaltay, *a.g.e.*, s. 498-499.

¹⁸ Roaf, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁹ Hartmut Schmökel, "Sumer Dini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev., Mehmet Turhan Özdemir, Ankara 1971, C. XIX, S. 1, s. 216.

²⁰ Kramer, *Sümerler*, s. 186.

belalar, gerçekleştirilen esseu törenleriyle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu törenlerde çeşitli kehanetlerde de bulunulmuştur.²¹

Halk, din adamlarına özel olan uygulama ve törenlerin haricindeki bütün ritüellere katılabilmiştir. Yapılan törenin önemi ve büyüklüğü, katılım oranını da etkilemiştir. Esseu törenleri içerisinde yer alan *Yeni Ay Bayramı*'nın ilk günündeki *Kurban Töreni*'ne ve on beşindeki *Dolunay Töreni*'ne diğer önemli dini bayramlarda olduğu gibi yoğun bir katılım gerçekleşmiştir. Böyle önemli bayram ve törenlerde, diğerlerine nazaran kurban sayısı arttırılmış, koro ve orkestralar oluşturularak tanrılara ilahi ve methiyeler okunmuş, şehir ve kutsal mekânlar temizlenerek süslenmiştir. Ayrıca en önde tanrı ve tanrıça tasvirlerinin bulunduğu yaya geçitleri düzenlenmiş, ziyafetler düzenlenerek halkın coşkuyla bu törenlere katılması sağlanmıştır. Bu törenlerde başrahipler, şehrin ve insanların geleceği ile ilgili kehanetlerini sunmuşlardır. Dikkatle dinlenen bu kehanetler, dini törenlerin vazgeçilmez unsurları olarak görülmüştür. Tören esnasında bütün vazifeler durdurulmuş, çeşitli hayvan kostümlerine bürünen müzisyenler halkı eğlendirmiştir.²² Fakat bu bayramların en önemlisi baharın gelişinin kutlandığı ve kutsal evlilik törenlerinin gerçekleştirildiği *yeni yıl bayramları* olmuştur.

Yukarıda genel hatlarıyla belirtilen ibadet ve ritüellerin kaynağının ne olduğu da önemli bir problemdir. Bu sorunun cevabı insanın yaratılışını anlatan *antropogoni mitlerinde*²³ saklıdır. Bunlar *Enki ve Ninmah*²⁴ ile *Sığır ve Tahıl* isimli mitlerdir. Bu hikâyelerde insanın yaratılışı farklı şekillerde belirtilmiş olsa da yaratılıştaki amaç her iki metinde de aynıdır. Buna göre antropomorfik²⁵ özellikler taşıyan tanrılar, bazı ihtiyaçlar içerisinde. Bir tanrının başka bir tanrıya hizmet etmesi de kabul edilebilecek bir çözüm yolu değildir. Bu yüzden tanrılarının ihtiyaçlarının giderilmesi için kendilerinden daha alt seviyede bir varlığın yaratılması gerekmiştir. Bu problem karşısında ise yaratılan varlık insandır.

²¹ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2013, s. 58-59.

²² Schmökkel, "Sumer Dini II", s. 372.

²³ Antropogoni için Bk. Batuk, *a.g.e.*, s.42.

²⁴ Bu mit, Enki ve Ninhursag şeklinde de isimlendirilmiştir. Ninmah kelimesinin kullanımı daha yaygın olduğu için bu ismi kullanmayı tercih ettik.

²⁵ Tanrılarının, insan şeklinde olduğu, insani özellikler barındırdığı inanışları ifade etmektedir. Antropos (insan) ve morphe (şekil) kelimelerinden üretilmiştir. Politeist dinlerin tanrı anlayışları genellikle antropomorfik özellikler taşımaktadır. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998, s. 36. Tanrılar, insan şeklinde düşünülmüş olsa da aralarında sınırları kesin bir şekilde belirlenmiş ayrımlar vardır. Bunlar ise *yaratıcı güç* ve *ölümsüzlüktür*.

Antropogonilerden Enki ve Ninmah adlı mit,²⁶ tanrıların karşılaştıkları güçlükler nedeniyle *Enki*'nin annesinin, onu uykusundan uyandırmasıyla ve diğer tanrıların sıkıntılarını anlatarak yardım istemesiyle başlar. Enki bunun üzerine kusursuz insanı yaratır ve bir şölen tertip eder. Bu şölen- de Enki ve Ninmah sarhoş oldukları için rekabete girerler. Ninmah deniz diplerinden kil getirir ve Enki'ye meydan okuyarak altı tane farklı ve eksik insan şekli oluşturur. Enki yazgılarını belirlediği bu yaratıklara yemeleri için ekmek verir ve bütün kusurlarına rağmen onlara uygun birer iş bulur. Bunu üzerine Enki kendisi için bedensel ve ruhsal açıdan zayıf bir varlık yaratır ve Ninmah'ın bu varlığa uygun bir iş bulmasını ister. Ninmah, hiçbir hareketine tepki veremeyen bu varlığa uygun bir iş bulamaz. Bunun üzeri- ne Ninmah, Enki'nin üstünlüğünü ister istemez kabul eder ve böyle zayıf bir varlık yarattığı için Enki'ye lanet okur. Bu şekilde farklı yapı ve düşünüş içerisinde olan insanlar yaratılmış olur.

İnsanın yaratılışıyla ilgili hikâyelerden bir diğeri ise Sığır ve Tahıl adlı mittir.²⁷ Bu mite göre, *An*'ın çocukları olan *Anunnakilerin* yeme içme ve giyim kuşamları için iki tanrı –Sığır tanrısı *Lahar* ve tahıl tanrısı *Aşnan-* yaratılmıştır. Fakat *Anunnakiler*, bu iki tanrıdan istifade edememiştir. Bu- nun üzerine insan yaratılır. Bu mitte insanın yaratılışı tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile ilişkilendirilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz ifadelerden sonra karşımıza şöyle bir soru çıkar: İnsanın yaratılmasına neden olan “tanrıların ihtiyaçları” nelerdir ve bunun ibadet ve ritüeller ile ne gibi bir ilgisi bulunmaktadır? Birinci sorunun ce- vabı Enki ve Ninmah adlı mitte yer almaktadır. Bu mitte, antropomorfik özelliklere sahip tanrıların, insanlar gibi barınacak yer bulmak, çalışmak, yiyecek temin etmek ve bunları hazırlamak gibi mecburiyetlerle karşı kar- şıya oldukları anlatılmaktadır. Mitlere göre insani bir betimlemeyle tasvir edilen tanrılar, insana ait olması gereken problemlerle uğraşmak zorunda kalmışlardır. İbadet ve ritüeller ise mitolojiden kaynaklanan problemlere sunulan somut çözümlerden başka bir şey değildir. Mitlerde yer alan tanrı- ların barınma ihtiyacı, tanrıların ikametgâhı olarak kabul edilen tapınakla- rın inşasının bir ibadet olarak görülmesine neden olmuştur. Benzer şekilde tanrı ve tanrıçaların yiyecek temin etme ve bunları hazırlama sorunu, kur- ban, adak ve sunuların ortaya çıkmasını ve bunların bir ibadet haline gel-

²⁶ Bk. Samuel Noah Kramer, *Sümerler'in Kurnaz Tanrısı Enki*, çev., Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 68-79.

²⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, çev., Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 20-22.

mesini sağlamıştır. İnsanlar, dönemin en kıymetli yiyecek ve içeceklerini, insani vasıflara büründürdükleri tanrılarına sunarak dini sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünmüşlerdir.

Mitolojide, dua, terennüm ve yakarışın da izlerinin bulunduğu birçok örnek yer almaktadır. Özellikle yer altı sularının ve bilgeliğin tanrısı *Enki*'yle ilgili mitlerin tamamında bu izler görülebilmektedir. Bu mitlerde başı sıkışan, çaresiz bir şekilde ne yapacağını bilemeyen, içine düştüğü kötü durumdan kurtulmak isteyen bütün tanrılar Enki'ye saygıyla gelerek terennümde bulunmuşlar ve kendi durumlarını belirterek yardımını istemişlerdir. Enki'nin merkezde olduğu bu mitler insanlara, dua, yakarış ve terennümün nasıl yapılacağını, arzu ve isteklerin tanrılara nasıl ifade edileceğini göstermiştir.

İbadet ve ritüeller arasında belirttiğimiz bir diğer uygulama olan törenlerin, mitolojiyle olan irtibatı diğerlerine nazaran daha da fazladır. Soyut bir düşünüşün ürünü olan mitoloji, tören ve kutlamalar vasıtasıyla canlandırılmış, mitsel argümanlar, ibadet aracılığıyla “gerçek hayata” aktarılmıştır. Bu durumun en açık örneği hiç şüphesiz “kutsal evlilik törenleri”dir. Fakat bu törenleri -öneminden dolayı- aşağıda ayrı bir başlık altında inceleyeceğimiz için burada, eseu törenlerinin mitoloji ile ilgisinden bahsetmeyi yeterli gördük. Mitlere göre ay tanrısı *Nanna-Sin*, yer altı dünyasında doğmuştur.²⁸ Kralların yaptığı işleri denetleyen,²⁹ yer altı dünyasında ölüleri yargılayan,³⁰ yazgıları belirleyen ve “dinlenme gününde” ölümler âlemine giden³¹ şefkatli bir tanrı³² olarak düşünülmüştür. *Nanna-Sin*'e atfedilen bütün bu özellikler, onun adalet, ceza, kader ve yer altı dünyasıyla ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Bu nedenle ayın çeşitli evreleri, insanların ve şehirlerin yazgılarının belirlendiği zaman dilimleri olarak düşünülmüş veya insanlara karşı merhametli olan *Nanna-Sin*'in yokluktan tekrar var oluşa³³ geçtiği sıkıntılı ve felaketlere gebe bir dönem olarak görülmüş olabilir. Eseseu törenleri, *tabu* olarak görülen *Nanna-Sin*'in yokluğu nedeniyle karşılaşılabilecek felaketlere yönelik ritüellerin yapıldığı, tekrar gökyüzünde parlamasıyla kentine yeniden dönmesinin çeşitli kurban ve uygulamalarla kutlandığı bir tören

²⁸ Ali Narçın, *Ađan Z'ye Sümer*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 300.

²⁹ Abdullah Altuncu, “Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kilis 2014, C. IV, S. 7, s. 130.

³⁰ Narçın, *a.g.e.*, s. 301.

³¹ Kramer, *Sümerler*, s. 177.

³² Demirci, *a.g.e.*, s. 59.

³³ “Eseseu” kelimesi yenilenme, yeniden doğma, tekrar var olma gibi anlamlara gelmektedir. Bk. Demirci, *a.g.e.*, s. 59.

olmuştur. Bu tören Nanna-Sin'in, mitolojide yer alan yukarıda belirttiğimiz özellikleri ve başka diyarlara yaptığı yolculuklarıyla ilgilidir.

Kaynağını mitlerden alan ibadet ve ritüeller kim tarafından şekillendirilmiştir? Bu sorunun cevabı *siyasi ve dini otoritedir*. Siyasi otorite, ellerinde bulundurdukları yetkileri, o kentin tanrısı adına uygulamış ve onun vekilliğini yapmıştır.³⁴ Ayrıca siyasi otoritenin, bizzat kentin kült tanrısı tarafından belirlendiğine inanılmıştır. Tanrıların, emir ve talimatlarını idareciler aracılığıyla bildirdiği düşünülmüştür.³⁵ Kentlerin rahip krallar tarafından yönetilmesi, siyasi otoritelerin, dini güç kazanmalarını da sağlamıştır. Aslında eskiçağ Mezopotamya toplumlarında siyasi otorite ile dini otoritenin görev ve sorumlulukları iç içe geçmiştir. Önemli dini tören ve ritüeller bizzat krallar ve şehir idarecileri tarafından yönetilmiştir. Bununla birlikte kurumsallaşmış rahip sınıflarının, idari mekanizmalarda da aktif rol oynadıkları görülmüştür. Krallar, tanrıların desteğini din adamlarının belirttiği şekilde almak zorunda kalmış, din adamlarının desteklerini idarecilerin üzerinden çekmeleri büyük bir otorite sorunu olarak görülmüştür.³⁶ Vergiler görevli rahipler tarafından toplanmış, bu vergiler mabetlerde bulunan özel odalarda muhafaza edilmiştir.³⁷ *Ningirsu* tapınağının başrahibi *Enetarzi* örneğindeki gibi bazı din adamları, yönetimi ele geçirmiş ve siyasi otoriteye ait unvanları kullanmıştır. Aralarında büyük bir etkileşim ve çatışmanın yaşandığı siyasi ve dini otorite, ibadet ve ritüellerde de belirleyici rol oynamıştır.

Lagaş kralı Gudea, yeni yıl bayramlarında Lagaş mabetlerine ne kadar balık, öküz, koyun, kuzu ve keçi verileceğini tespit etmiştir. Ur kralı Dungi ise Enlil adına her ay kesilen kurbanların düzenli bir şekilde hazırlanabilmesi için diğer şehirlerin valilerinden belli bir miktar vergi istemiştir. Ayinlerde takdim edilen kurbanların türü, adedi ve özelliği, tapınağın sahip olduğu gelir ve ekonomik güce göre rahipler tarafından belirlenmiştir. An tapınağında tanrılara, sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa, on sekiz altın kapla sunulan farklı içecek, ekmek, meyve ve etten oluşan yemekler takdim edilmiştir. Sabahları ise mermerden yapılmış bir kapla süt sunulmuştur. An'a sunulan yiyecekler diğerlerine göre fazla olmuştur. Kült tapınağında, buğday ve arpa oranları bile önceden tespit edilmiş olan günlük

³⁴ Friedell, *a.g.e.*, s. 230; Helmut Uhlig, *Sümerler*, çev., Nilgün Ersoy, Telos Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 100.

³⁵ Sümer kralı Gudea'nın, Eninnu tapınağının inşasına başlaması tanrı Ningirsu'nun talimatıyla olmuştur.

³⁶ Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, çev., Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010, s. 32.

³⁷ Köroğlu, *a.g.e.*, s. 68.

otuz adet ekmek takdim edilmiştir. Kendi tapınaklarında aşk ve bereket tanrıçası İştâr için on iki, Nina için ise on kap şarap takdim edilmiştir. Fakat ikisine de An'a verildiği gibi otuzar adet ekmek sunulmuştur.³⁸ Tapınaklarda tanrılara sunulan yiyecek, içecek ve giyeceklerden oluşan kurban, sunu ve adaklar, başrahipten en alt seviyedeki bir çalışana kadar bütün tapınak görevlileri arasında paylaştırılmış ve dağıtılmıştır.³⁹ Bunun sonucunda dini otorite, ibadetin maddi unsurları noktasında belirleyici ve şekillendirici olma özelliğini her zaman elinde bulundurmıştır.

2. Büyü, Fal ve Kehanet

Eskiçağ toplumlarında büyü, fal ve sihir gibi uygulamalar, dinin unsurları arasında sayılmış, bu uygulamalar çok yaygın bir şekilde gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ Hastalığın kaynağı konusundaki görüşlerden dolayı tıp ve büyü birbirleriyle iç içe girmiştir. Fal, büyü ve kehanetin teolojideki öneminden dolayı tapınaklarda bu alanlarda görevli rahipler yer almıştır. Mezopotamya'da fal, büyü ve kehanet uygulamaları, birincisi "korkulardan emin olup zayıflıkları gidermek", diğeri ise "başkalarına üstün olup onları hâkimiyet altına alabilmek" olmak üzere genel olarak iki amaç etrafında gerçekleştirilmiştir. Toplumunun etkileşime açık olması, tanrı, ifrit ve cinler gibi insanüstü varlıklar hakkındaki inanış ve düşünceler, bölgede bu uygulamaların artarak devam etmesine neden olmuştur.

Büyü, *ak büyü* ve *kara büyü* (*bağı, kişpu*) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Toplum hayatında kasten kara büyü yapılması büyük bir kötülük olarak görülmüş ve hoş karşılanmamıştır. Bu büyüü yaptırmamanın cezasının ölüm olduğu anlaşılmaktadır. Kara büyüü yapmak için kişiye ait bir eşya veya vucudundan saç teli, tırnak parçası gibi bir nesne gerekmekeydi. Ayrıca *kişru* şeklinde adlandırılan ip üzerine atılan düğümler yoluyla da kara büyü yapılmaktaydı. Bu düğümler kişinin başına gelecek olumlu gelişmeleri engelleme amacıyla atılmıştır. Fakat düğümlerle yapılan bu büyüünün bazı ak büyülerde de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.⁴¹ Kişiye yapılan kara büyüünün, ancak rahiplerin denetimi altındaki kehanetlerle öğrenilebileceğine inanılmıştır. Yapılan kehanetler sonucunda kara büyüünün varlığı tespit edilmişse bu büyüü bozmak için ak büyü yapılmıştır. Bununla birlikte in-

³⁸ Günaltay, *a.g.e.*, s. 498-499.

³⁹ Black, Green, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁰ Belkıs Mutlu, *Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupa'ya*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1968, s. 15.

⁴¹ Demirci, *a.g.e.*, s.73.

sanlar kara büyüden, kötü ifritlerin ve cinlerin saldırılarından korunmak için bazı büyü metnlerinin yazılı olduğu tabletleri taşıyıp, evlerinin belli noktalarına koymuşlardır. Ayrıca korunma amacıyla çeşitli tılsımların bulunduğu nesnelere ve heykeller hastalara ve doğum yapan kadınların yanlarına konulmuştur.⁴² Büyü uygulamalarında kullanılan ifadelerde ritüeli gerçekleştiren kişinin kendisini soyutlayarak, ifadelerini ve uygulamaları tanrıyla ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır. Bu büyülerde geçen *Şiptu ul yattun şipat* ifadesi “benim değil tanrının büyü” anlamına gelmektedir.⁴³

Sümerlere ait büyü metinleri genel olarak dört gruba ayrılabilir. Bunların ilkinde büyücü kötü ifritleri hedef aldıktan sonra kendisini ak büyüyle ilişkilendirilmiş tanrıların bir temsilcisi olduğunu belirtmiş ve “*Gökyüzünün davetine kulak verin! Yer altı dünyasının davetine kulak verin!*” cümleleriyle büyüyü bitirmiştir. İkinci gruba ait büyüler genel olarak insanları kötü ifritlerin saldırılarından korumak için yapılmıştır. Burada kötü cinler tasvir edilmiş ve hemen arkasından kovulmuştur. Üçüncü tür büyüler ise “*Enki-Marduk büyüleri*” diye geçmektedir. Bu büyülerde ilk önce ifritlerin yapmış olduğu kötülükler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu tür büyü metinlerinde Marduk, kötülüğü yok etmek için babası Enki’nin öğütlerini istemekte, Enki ise “*Bilmediğin ne var oğul, ben senin bilmediklerine ne ekleyebilirim ki? Benim bildiklerim senin bildiklerindir*” şeklinde karşılık vermiştir. Bundan sonra ise Marduk’a yapılması gerekenleri ve söylenmesi lazım olan cümleleri öğretmiştir. Son büyü biçimi ise ak büyü tanrılarına yönelik olmayıp nesnelere yönelik cümlelerin bulunduğu büyülerdir. Burada kişiye yapılan büyüler basit bir nesneye aktarılmıştır. Sümerlerde, yapılan büyülerin ateşle yakılmasıyla etkisiz hale getirileceği inancı yer almıştır.⁴⁴

Büyü uygulamaları birçok nesne etrafında gerçekleştirilmiştir. Dinsel temizlik amacıyla su, içki, çeşitli merhemler, asfalt, sedir çubuğu, tamarisk dalı, meşale, tütsü kabı, çeşitli müzik aletleri, bakır, büyü ipleri, muskalar, tanrı ve cin tasvirlerinin bulunduğu levhalar, insan ve hayvan figürlerinin yer aldığı amuletler, yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Tedavi amaçlı yapılan büyülerde, hastanın bulunduğu evin kapısı asfalt ve alçı ile sıvanmış, hasta yatağının etrafına su serpilmiştir. Amuletler kötülüklerden korunmak için taşınmış veya evin herhangi bir yerine konulmuştur. Sümer inançlarında

⁴² Black, Green, *a.g.e.*, s. 55-56.

⁴³ Demirci, *a.g.e.*, s.74.

⁴⁴ Black, Green, *a.g.e.*, s. 57.

tanrıların bile büyü içerikli metinler taşıdığı düşünüldüğü için bu tip nesnelere büyük bir önem verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁵

Sümerlere göre herhangi bir hastalığın pençesine yakalanmış kişinin bu hastalıktan kurtulması, tanrıları yardımına çağırması ve kötü cinleri kendinden uzaklaştırması⁴⁶ için bir domuz kurban etmesi gerekmiştir. Domuz kesildikten sonra altı parçaya bölünmüş ve bu parçalar hastanın üzerine konulmuştur. Daha sonra hastalanan kişi kutsal *Apsu* suyuyla yıkanmıştır. Hastanın kapısının önüne külde pişirilmiş yedi ekmeğe konulmuş ve bu durum iki kez tekrarlanmıştır. Bütün bunlardan sonra domuzun uzuvları, insanın karşı uzuvlarına konulmuş ve bunlar cinlere takdim edilmiştir.⁴⁷ Evlerin temizliği de hastalıklar karşısında bir tedbir unsuru olarak görülmüştür. Bu çerçevede büyüsel anlam barındıran çeşitli ifadeler de kullanılmıştır. “Evi hurma ağacının kuzeye bakan dallarından yapılmış süpürgeyle süpür. Çıkan çerçöpü nehre at” ifadeleri bu şekilde bir anlam barındırmaktadır.⁴⁸

Üzerinde büyü sözleri yazılı onlarca tablet gün yüzüne çıkartılmıştır. Her ne kadar büyüyle ilgili uygulamalar Mezopotamya’ya has bir durum olmasa da buradaki ilgi, diğer bölgelere nazaran oldukça fazla olmuştur. İlk dönemlerde tedavi, büyüyle ilişkilendirilmiş, bilimsel tıbbaya yönelen insanların bu adımları prestij kaybı olarak yorumlanmıştır.⁴⁹ Büyü, Sümer inançlarına göre sadece insanlar tarafından uygulanmamıştır. Tanrılar da birbirleriyle ve evrenle alakalı konularda büyüye başvurabilmiştir. Nitekim Enki, büyüün efendisi sayılmış ve kendisiyle alakalı birçok metinde büyüsel uygulamalarından bahsedilmiştir.⁵⁰ Ayrıca Enki’nin büyü konusundaki becerisi diğer konulardaki yeteneklerine göre daha çok ön plana çıkartılmıştır. Büyü alanında sahip olduğu derin bilgi nedeniyle ruhları kontrol altına alabilmiş, gizemli ifadeleri ve ritüelleri bu amaçla kullanabilmiştir. Bu

⁴⁵ Muazzez İlmiye Çığ, *Orta Doğu Uygarlık Mirası-2*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 202.

⁴⁶ Sümer inançlarına göre hastalıklar yer altı dünyasının kötü cin ve ifritlerin insan bedenine girmesiyle meydana gelmekteydi. Bk. Veli Atmaca, *Tarih Boyunca İnanç ve Tıp*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2009, s. 155-162.

⁴⁷ Günaltay, a.g.e., s. 497-498. Benzer tedavi yöntemleri Orta Asya’da da yer almaktadır. Ruhun, insanüstü bir güç tarafından kaçırılması nedeniyle hastalıkların meydana geldiği düşünülmektedir. Ruhun kaçırılan insanüstü güç, herhangi bir hayvanın kurban edilmesiyle teskin edilmeye çalışılmaktadır. Bu uygulamayla, hasta olan kişinin ruhu ile kurban edilecek hayvanın ruhunun yer değiştireceğine inanılmaktadır. Bu uygulamanın, Sümerlerde gerçekleştirilen yöntemlerle benzerliği dikkat çekicidir. Jean-Paul Roux, *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev., Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 196.

⁴⁸ Demirci, a.g.e., s. 75.

⁴⁹ Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 218.

⁵⁰ Tanrısal güce sahip olan aşkın bir varlığa büyü uygulamalarının atfedilmesi, Sümerlerin tanrı anlayışlarını göstermesi bakımından oldukça düşündürücüdür. Bu durum tanrıların, evren hareketleri ve insan davranışlarıyla girmiş oldukları değişimin ve dönüşümün bir göstergesi kabul edilebilir.

yüzden ele geçirilen büyü metinlerinde Enki'nin adı sıklıkla geçmektedir. Nitekim cinler ve ifritler tarafından yakalanıp işkence çektirilen bir adam Marduk'a yalvarmış, oda babası Enki'nin yanına giderek bu kötü durumun yok edilmesini istemiştir.⁵¹

Teolojik düşünceye göre gökte meydana gelen semavi olaylar, şehirlerde meydana gelecek olağanüstü durumları haber vermiştir. Bu yüzden astronominin, yeryüzündeki faaliyetlere tesiri oldukça büyük olarak görülmüştür. Sümerlere göre yıldızların konumu, hareketleri, zaman içerisinde takip ettikleri yollar, gündelik hayatta meydana gelen olaylarla yakın ilişki içerisinde olmuştur. Kehanetler, bu yıldızların hareketleri ve konumları sayesinde edinilen sonuçlara göre yapılmıştır. Bunun yanı sıra en büyük kehanet kaynağı gökyüzü olsa da, farklı yöntemlerle de kehanette bulunulmuş, fal için araç olarak kullanılmıştır. İnsan vücudunun yapısına ve şekline bakarak o kişinin kehanetini tespit etmenin mümkün olduğuna inanılmıştır. Günümüzde avuç içine bakılarak yapılan el falı bunun bir yansıması olarak görülmektedir. Sümerler, yağla suyun karıştırılmasıyla elde ettikleri şekillere göre çeşitli kehanetlerde bulunmuşlardır. Fakat kurban edilen hayvanın karaciğer ve bağırsakları vasıtasıyla yapılan kehanetler en fazla gerçekleştirilen uygulama olmuştur.⁵²

Karaciğer falı sadece Sümerlere ait fal bakma yöntemi değildir. Sonraki dönemlerde Hititler ve Etrüklere de uygulandığı tespit edilmiştir.⁵³ Hayvanların karaciğerleri hayat merkezi kabul edilmiş ve tanrıların amaç ve fikirlerini bir ayna gibi yansıttığı düşünülmüştür. Bu kehanette bulunabilmek için lekesiz bir hayvanı günün belirli vakitlerine göre farklılıklar arz eden ayın ve merasimlerle kurban ederek karaciğerini usulünce çıkarmak gerekmiştir. Genellikle koyunun seçildiği bu kurbanın karaciğeri çıkartıldıktan sonra tanrıyı tasvir eden heykelin önüne çeşitli sunular sunulmuş ve burada bulunan mangal rahip tarafından karıştırılarak, "*Senin falan kulun, sabahın bu ilk vakitlerinde sana bu kurbanı takdim ediyor, o senin tanrısız huzurunda bulunuyor, azası tam, vücudu sağlam bu semiz koyun yüzünden sana hoş görünsün!...*" denilmiştir. Daha sonra rahip karaciğeri önüne alarak, onda ki bazı lekelere göre kehanette bulunmuştur.⁵⁴

⁵¹ Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, s. 211, 226-227.

⁵² Tansuğ, İnanlı, *a.g.m.*, s. 560.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için Bk. Murat Orhun, "Hititler'de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüklere'deki Uzantısı", *Akademik Bakış Dergisi*, Ankara 2009, C. III, S. 5, s. 231-250.

⁵⁴ Günaltay, *a.g.e.*, s. 491.

Sayıdığımız bütün kehanetlerin yanında *benomensi* adı verilen, tütsüden yükselen dumanın hareketine göre yapılan, doğan çocukların ve hayvanların görünüşleri aracılığıyla yapılan ve *nekromensi* denilen ölü ruhlarını çağırma yöntemiyle yapılan çeşitli kehanet türleri de uygulanmıştır. Fakat nekromensi, Sümerler tarafından oldukça tehlikeli kabul edilmiştir.⁵⁵

Kehanette bulunma ve olacakları önceden bildirme konusunda Sümerler, rüyalara büyük bir önem vermiştir.⁵⁶ Rüyalar, tanrıların iletişime geçtiği bir yol olarak kabul edilmiş ve görülen bu rüyalar tanrıların haberleri, uyarıları ve gelecekte haber veren kesin bilgiler olarak düşünülmüştür. Rüyalara verilen değer en önemli göstergesi Gılgamış tabletlerinin hem Sümer hem de Akad versiyonlarında bulunan rüyalarla ilgili bölümlerdir. Burada Gılgamış'ın, Ummalıların Lagaş sitesinin üzerine yürümleri üzerine tanrı Ningirsu'dan nasıl bir güzergâh takip etmesi gerektiğini öğrenmek amacıyla Eninnu tapınağında bulunan kutsal yatağa yattığı, rüyasında Ningirsu'nun başucuna gelerek güneş tanrısı Utu'nun kendisinin yanında olduğunu, Gılgamış'ı büyük bir zaferin beklediğini söylediği anlatılmıştır.⁵⁷

Krallar, rüyaları gelecekte haber veren önemli bilgi kaynağı olarak kabul etmiştir. Ayrıca bu rüyalar tanrıların kendilerine vermiş olduğu emirleri ileten birer araç olarak görülmüştür. Nitekim Gudea'nın, Eninnu tapınağının yapımına başlaması, tanrı Ningirsu'nun bir rüya vasıtasıyla bu emrini ona bildirmesiyle olmuştur. Gudea bu rüyasında başında tanrısal bir taç bulunan, imdugud⁵⁸ adı verilen aslan başlı kartalın kanatları takılı, vücudunun altı büyük bir sel dalgası olan, her iki tarafında aslanların bulunduğu muazzam irilikte bir adamın, kendisi için bir tapınak inşa etmesini istediğini görür. Gudea bu sözleri kavrayamaz. Gün aydınlanır ve rüyasının bu kısmında altın bir kalemi tutup, gökyüzündeki yıldızların konumlarının çizildiği bir tableti inceleyen kadını görür. Daha sonra lacivert taşından bir tablette bulunan ev planını inceleyen bir kahraman ortaya çıkar. Gudea'nın önünde bulunan tuğla kalıbının içerisine ise tuğlalar yerleştirilir. Orada bulunan bir eşek ise sabırsızca yeri eşelemektedir. Gudea daha sonra tanrıça Nanşe'nin yanına giderek bu gördüklerinin tabirini öğrenir. Rüyasında ilk gördüğü devasa adam Ningirsu'dur, ışıyan güneş ise Gudea'nın kişsel tan-

⁵⁵ Black, Green, *a.g.e.*, s. 126; Demirci, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁶ Crawford, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁷ Günaltay, *a.g.e.*, s. 493.

⁵⁸ Akadlar tarafından Anzu şeklinde isimlendirilmiştir. Aslan başlı bir kuş şeklinde tasvir edilmiştir. Asur, Babil ve Sümerler tarafında Zu ismi verilerek bu tasvire tapılmıştır. Çeşitli Sümer mitlerinde Ningirsu ile ilişkilendirilmiş ve onun ulak hayvanı olarak betimlenmiştir. Black, Green, *a.g.e.*, s. 111-112; Narçın, *a.g.e.*, s. 52.

rısı Ningișzida'dır. Kadın ise, kutsal yıldızlara göre Gudea'yı yönlendirecek olan tanrıça Nidaba'dır. Kahraman ise, tapınağın planını çizen mimar tanrı Nindub, tuğla kalıbı tapınağın tuğlaları ve sabırsızca yeri eşeleyen eşek te tapınağın yapımı konusunda sabırsızlanan Gudea'dır. Bu tabirden sonra Nanşe, Gudea'ya bazı nasihatlerde bulunur ve bu şekilde Gudea uykusundan uyanır. Tanrılara kurbanlar sunup, merasimler düzenleyerek Eninnu tapınağının yapımına başlar.⁵⁹

Mitolojik anlatıların, büyü, kehanet ve tedavi yöntemlerinin kaynağı olması noktasında önemli örnekler bulunmaktadır. Gün yüzüne çıkartılan büyü metinleri, genel olarak Enki ve Marduk arasındaki diyaloglardan oluşmaktadır. Metinlerde, büyü'nün efendisi kabul edilen Enki,⁶⁰ Marduk'a büyü için nelerin gerekli olduğunu ve işlemlerin nasıl yapılacağını anlatmaktadır. Mitlerde, tanrıların kutsal yasaları olan "me"lerin Enki'ye teslim edildiği yer almaktadır. Ayrıca, evrenin sırlarını bildiği ifade edilmektedir.⁶¹ Enki'nin "bilme" ve "gizem"le ilişkilendirilmesi, büyülerin kaynağı olarak gösterilmesini sağlamıştır.

Tedavi yöntemleri ile ilgili uygulamaların kökeninde *Enki ve Ninhursag* isimli mit karşımıza çıkmaktadır. Burada Ninhursag'ın sekiz bitki yarattığı, Enki'nin de bu bitkilerin yazgısını belirlemek için yediği anlatılır. Bitkilerin yenilmesine oldukça sınırlanan Ninhursag, Enki'ye ölümcül bir lanette bulunur. Enki'nin artık iyileşemeyeceğini düşünen diğer tanrılar Ninhursag'ı ikna eder. Ninhursag, Enki'nin vücudunda ağrıyan sekiz bölge için sekiz sağaltıcı tanrı yaratır ve böylece Enki, sağlığına tekrar kavuşur. Daha önce belirttiğimiz tedavi örneğinde, domuzun altı parçaya bölünerek vücudun ağrıyan bölgelerine konulmasıyla, Enki ve Ninhursag mitinde anlatılanlar neredeyse aynıdır. Ayrıca aynı örnekte bu işlemten sonra hasta olan kişinin, kutsal Apsu suyuyla yıkanması gerekmektedir. Bu suyun, Enki'nin kült tapınağında bulunması da oldukça ilginçtir.

Tanrıların insanlara olacak olayları önceden söylemesi, mitlerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. *Tufan mitinde*⁶² Enki, Ziusudra'ya panteonda⁶³ inanların yok edilmesiyle ilgili kararı bildirmiş ve ona meydana gelecek tufan için bir gemi yapmasını tembihlemiştir. Yine Gılgamış'la ilgili mit-

⁵⁹ Kramer, *Sümerler*, s. 185.

⁶⁰ Black, Green, *a.g.e.*, s. 71.

⁶¹ Narçın, *a.g.e.*, s. 11-112.

⁶² Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, çev., Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 83-84.

⁶³ Panteon, Dinler Tarihi'nde dinsel geleneklerin tanrılarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Tanrılar silsilesi, bütün tanrılardan oluşan bir yapı gibi anlamlara gelmektedir. Gündüz, *a.g.e.*, s. 300.

lerde de güneş tanrısı Utu'nun gelecekte bazı bilgiler verdiği anlatılmaktadır. Göksel tanrıların (Nanna-Sin, Utu, İnanna), insanlara gelecekle ilgili bilgiler verdiği inancı, astronomi, tarım ve takvimle ilgili gelişmelerin bir sonucu olabilir. Özellikle tarım faaliyetlerinin, güneşin konumuna göre gerçekleştirilmesi,⁶⁴ Utu başta olmak üzere göksel tanrıların, yeryüzünde meydana gelecek olaylar hakkında bilgilerinin olduğu fikrini doğurmuştur.

Büyü, fal ve kehanet uygulamaları, siyasi ve dini temsilciler tarafından otoritenin muhafaza edilmesinde araç olarak kullanılmıştır. Bu uygulamalarda, ritüelin mistik boyutu, mitsel anlatımlarla ilişkilendirilmiş ve gerçekleşeceği düşünülen olaylar veya rüyalar vasıtasıyla otoritenin, tanrısal onay aldığı belirtilmiştir. Bu yüzden bir krala kendi rüyasında tanrılar tarafından tapınak yapımıyla ilgili bir emrin verilmesi, Gılgamış örneğinden hareket edilerek kralın bir kahraman haline gelmesini sağlamıştır. Yani siyasi otorite, kendi şahsi idaresiyle değil Gılgamış gibi tanrıların isteğiyle hareket ettiğini ifade etmiştir. Bu şekilde siyasi otorite, toplum nazarında tanrısal otoriteye dönüşmüştür. Tapınaklarda başrahiplerin haricinde *baru* adı verilen kehanet ve büyüyle ilgili ayrı bir rahip sınıfının bulunması oldukça önemlidir. Bu şekilde büyü, fal ve kehanet uygulamaları sadece ilgili rahiplerin bilgisinde olmuş, toplumu etkileyecek bu güç, dini otoritenin denetiminde kalmıştır. Barular tarafından yapılan uygulamalar, "kutsal" olanla iletişim aracı olarak görülmüş, mitler aracılığıyla meşrulaştırılmıştır.

3. Kutsal Evlilik Törenleri

Toplum, teolojik anlayışa göre tanrıların tanrıçalarla insanlar gibi evlendiğine inanmıştır. Tanrıların evlenmesi ve beraberlikleri, bereket ve verim kaynağı sayılmıştır. Ayrıca tanrılar arasındaki evliliğin, toprakların huzur ve mutluluğunu sağlayacağı düşünülmüştür. Bu inancın kaynağında ise *İnanna ve Dumuzi* isimli bir mit bulunmaktadır. Bu hikâyeye göre İnanna, kardeşi Utu'nun tavsiyeleriyle çoban tanrısı Dumuzi ile evlenmiştir. Dumuzi, evliliğiyle beraber İnanna'yı oldukça mutlu etmiştir. Fakat İnanna, kardeşi Ereşkigal'i görmek için yer altı dünyasına inince, Ereşkigal bundan rahatsız olmuş ve kız kardeşinin ölüler diyarına hâkim olmayı istediğini düşünmüştür. Bunun için İnanna'ya ölüler diyarının kurallarını uygulamış ve onu, ölümcül bakışla bir cesede dönüştürmüştür. Fakat İnanna, daha

⁶⁴ Demirci, *a.g.e.*, s. 30.

önceden veziri Ninşubur'u uyarmıştır. Ninşubur gereken desteği, bilgelik tanrısı Enki'den almış ve İnanna hayata tekrar kavuşmuştur. Fakat yer altı dünyasına giren bir kişinin kurtulabilmesi için ancak kendi yerine geçecek başka bir kimseyi bulması gerekmektedir. İnanna, ölümler diyarının cinleriyle beraber yeryüzüne çıkmış ve kendi yerine geçecek birisini aramıştır. Yeryüzüne çıktığında ilk olarak kocasının yanına gitmiştir. Fakat Dumuzi'yi iyi elbiseler içerisinde yanında bir başka kadınla tahtında gören İnanna oldukça sinirlenmiş ve Dumuzi'nin kendi yokluğundan dolayı üzülmemiş olduğunu düşünerek cinlere onu götürmelerini söylemiştir.⁶⁵ Her ne kadar saklansa ve güneş tanrısı Utu'nun yardımlarını alsa da Dumuzi cinlerin elinden kaçamamış ve ölümler diyarına götürülmüştür. İnanna, Dumuzi'nin götürülmesinden dolayı oldukça üzgün olsa da yaptıkları yüzünden bunu hak ettiğini düşünür. Dumuzi'nin düştüğü duruma oldukça üzülen kardeşi tanrıça Geştinanna, gönüllü olarak her senenin yarısında, Dumuzi yerine yer altı dünyasına inmeyi kabul etmiştir. Bu şekilde Dumuzi, yılın yarısını yeryüzünde geçirir. Her ilkbaharda yer altından çıkan Dumuzi, İnanna'yla beraber olur. Dumuzi'nin yer altına inmesiyle can veren tabiat, her ilkbaharda onun İnanna'yla buluşması üzerine tekrar hayat bulur. Bitkiler yeşerir, ekinler yetişmeye başlar, kuruyan ağaçlar çiçekler açar. Kısacası tüm yeryüzü yeniden canlanır.⁶⁶

Sümer toplumlarında yukarıda anlattığımız inanıştan kaynaklanan *Kutsal Evlilik Törenleri* adı verilen ritüeller meydana gelmiştir. Özellikle tarım ve hayvancılığın gelişmesi bir tanrı ve tanrıça arasında meydana gelen kutsal evliliğe dayandırılmış ve bu birliktelik, çeşitli ayinlerin yapılmasına neden olmuştur.⁶⁷ Yeni yıl bayramı, kutsal evlilik töreninin başlamasıyla meydana gelmiştir. Buna göre Dumuzi kent kralı tarafından tasvir edilmiş, İnanna ise tapınağın baş rahibesi tarafından canlandırılarak, İnanna ve Dumuzi'nin yeniden bir araya gelmesi simgesel törenlerle tasvir edilmiştir.

Kutsal evlilik törenlerinin ilk olarak ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte İnanna'nın kült şehri olan Uruk'ta uygulanmaya başlandığı ve Kral Şulgi zamanında diğer Sümer kentlerinde de uygulandığı düşünülmektedir. *Şulgi'nin kutsanması* adlı şiirde onun Ur şehrinden İnanna mabedi için kurbanlık hayvanlarla beraber Uruk'a giderek tören elbiseleri giydiği

⁶⁵ Samuel Henry Hooke, *Ortaoğu Mitolojisi*, çev., Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 23.

⁶⁶ Muazzez İlmiye Çığ, *Bereket Kültü ve Mabret Fahışeliği*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 56-57; Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, s. 85-86; Uhlig, *a.g.e.*, s. 115.

⁶⁷ Sema Sandalcı, "Bereket kaybolmasın Diye Geçmişten Günümüze Trakya'da Süregelen Hasat Adetleri ve Başka Yörelerimizden Örnekler", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Ankara 2003, S. 35, s. 156.

ve başına peruk şeklinde bir taç takarak bu törenlere katıldığı anlatılmaktadır. Rahibelerin törene katılmadan önce yıkandıkları da yine aynı şiiirde geçmektedir.⁶⁸

Kutsal evlilik töreni gerçekleştirildikten sonra İnanna başta olmak üzere büyük ilahlara methiyeler okunarak kurbanlar kesilmiştir. Gelecek olan verim ve bereket, şarkılar ve ziyafetlerle kutlanmış, yeni yılın gelişi gösterişli törenlerle karşılanmıştır.⁶⁹

4. Ölüm ve Cenaze Törenleri

Sümerlere göre kur⁷⁰ adı verilen ölümler diyarı, sıkıntılı, mihnetli ve yaşanılması oldukça zor bir yerdir.⁷¹ Yeryüzündeki hayatlarında tanrıları memnun etmek için büyük gayretler gösteren ve kahramanlıklar sergileyen insanların bile ölümler diyarında sıkıntı ve çaresizlikler içerisinde kaldığına, bu yerin asla yeryüzüne denk olamayacağına inanılmıştır. Bu yüzden, ölen insanların yer altı dünyasında olabilecekleri en iyi duruma ulaşmaları için cenaze törenleri büyük bir özen ile düzenlenmiştir. Ölümden sonra, ölen kişinin ruhu (edimmu) ile bedeni arasındaki ilişkinin tam olarak kopmadığına inanılmıştır. Bundan dolayı, edimmunun ölümler diyarına gidebilmesi için defnedilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Kent kalıntılarında mezarlıkların bulunması, yakarak, suya atarak veya ıssız yerlerde çürümeye bırakarak cesedi yok etme yönteminin, Sümerlerde olmadığını göstermektedir. Yalnızca ağır cezaya çarptırılan insanların cesetleri -ruhlarının büyük bir acı çekmesi için- defnedilmemiştir.

Yapılan araştırmalarda her yaş grubuna ve her cinsiyete ait mezarların bulunduğu görülmüştür. Fakat mezarların yapısı ve defin esnasında konulan malzemeler, kişinin sosyal statülerine göre farklılıklar gösterir. Evlerin katlarının altında o aileye mensup bireylerin mezarları bulunduğu gibi *hipoje*⁷² ve *tholos*⁷³ mezarlarda yer almıştır.⁷⁴ Sümer tabletlerinde ölen kişinin ihtiyaç duyabileceği her türlü nesnenin de kendisiyle beraber gömülmesi

⁶⁸ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev., Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s. 248.

⁶⁹ Muazzez İlmiye Çığ, *Sumerli Lüdingirra*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 19.

⁷⁰ Sümer inançlarında ölümden sonra kişinin ruhunun (edimmu) yer altı dünyasına gideceği düşünülmüştür. Ölümler diyarı olarak tasvir edilen bu yere Sümerler "kur" adını vermişlerdir. Bk. Black, Green, *a.g.e.*, s. 133.

⁷¹ Juliane Von Laffert (ed) vd., *Mitoloji*, çev., Nurettin Elhüseyni, Ntv Yayınları, İstanbul 2013, s. 44.

⁷² Genellikle kralların gömülü olduğu, yer altına gömülü 1 ya da 4 odası olan girişleri gizlenmiş, yer altı mezarlarıdır.

⁷³ Yuvarlak planlı ve tek odalı üzeri pişmiş toprak kapak ya da kubbe ile örtülmüş, mezarların girişi ana yapıya bitişik, üstü açık dikdörtgen planlı koridoru olan yer üstü mezarlarıdır.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için Bk. Ayşe Özcan, *İlk Tuç Çağ'da Orta Anadolu ve Mezopotamya'da Ölü Gömme Adetleri ve Bunların Karşılaştırması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010.

gerektiği belirtilmiştir. Mezarlara konulan bu nesnelere ölen kişinin mesleği ve konumu hakkında da bilgiler vermektedir. Mesela askerler silahlarıyla, saraylı kadınlar mücevherleriyle, müzisyenler enstrüman aletleriyle defnedilmişlerdir.⁷⁵

Sıradan insanlar evlerin ve binaların altlarında yapılan (intramural) ve yerleşim yerlerinin dışında kurulan (extramural) mezarlarda gömülmüştür.⁷⁶ Diğer mezar türlerine ise toplum içerisinde önemli mevkilere sahip, krallar, prensler, din adamları ve tüccarlar, kurban edilenler kıymetli eşyalarla birlikte gömülmüştür. Kralların ölümü sonrasında büyük törenler düzenlenmiştir. Hatta Ur kral mezarlarının birisinde, yetmiş dört kişilik maiyetiyle birlikte gömülen kral mezarı bile çıkartılmıştır.⁷⁷ Sıradan insanların cenaze merasimleri daha basit ve sade yapılmıştır. Cenaze sırtı üstü ve yan biçimlerde defnedilmiştir. Zengin insanlar elbiseleriyle, daha alt seviyedeki sınıf ise basit dokuma veya sazlardan yapılan hasırlarla gömülmüştür.⁷⁸

Ölüm ve ölümden sonraki hayatla ilgili inanışlar, Sümerleri bir hayli korkuttuğu için ölen insanlara saygı gösterilmiş ve ölen kişinin ruhu teskin edilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden ölen kişinin arkasından kurbanlar kesilerek ruhun bu şekilde rahatlayacağı düşünülmüştür. Böylece edimmunun insanları rahatsız etmeyeceğine inanılmıştır. Edimmular adına çeşitli adak ve kurbanların yapılmaması sonucunda ruhun, geride kalan insanlara rahatsızlık vereceğine inanılmıştır.⁷⁹

Ölen kişi adına, defin işlemlerinde olduğu gibi, definden sonra da ayda bir defa kurbanlar kesilmiştir. Daha sonra tanrılar, methiyeler ve dualarla takdis edilmiştir. Tanrılara sunulan takdimlerin ve bütün bu ritüellerin ölen kişiyi rahatlatacağına, sunulan bu yemeklerden ölen kimsenin de istifade edeceğine inanılmıştır. Bir kitabe de *“cesedi savaş alanında yatan ölünün edimmusu bir yerde huzur bulmaz ve sükunete kavuşmaz. Kendisiyle alakadar olacak kimsesi olmayan cesedin edimmusu sokaklara atılmış artıklar ve süprüntülerle geçinir.”* denilmiştir. Bu yüzden öldükten sonra bu ritüellerin gerçekleşmesini sağlamaları için çok çocuk sahibi olmaya önem verilmiştir.⁸⁰ Mersiyeler genellikle ölen kişinin yokluğundan duyulan üzü-

⁷⁵ Crawford, a.g.e., s. 159.

⁷⁶ Fatih Atan, *Er Hanedanlar Dönemi'nde Ölü Gömme Adetleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 35.

⁷⁷ Köroğlu, a.g.e., s. 69.

⁷⁸ Özcan, a.g.e., s. 70.

⁷⁹ Belkıs Dinçol, “Eski Doğu’da İnsanın Yaradılışı Yaşam ve Ölüm”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, İstanbul 2007, S. 24, s. 3.

⁸⁰ Günaltay, a.g.e., s. 507.

tü ve defin işlemlerinden bahsetmiştir. Bu mersiyelerin bazılarında ölen kişinin defin töreni için eklemek, çeşitli meyveler, şarap, bal, süt gibi yiyecek ve içecekler ile soğuk ve sıcak suyun toprağa saçıldığı anlaşılmaktadır.⁸¹

Sümerler, kilden yapmış oldukları bir boru vasıtasıyla toprağa sıvı dökme ayinleri yapmışlardır. Bu ayinle, yer altı dünyasında ki edimmuların susuzluklarının giderileceğini düşünmüşlerdir. Defin işlemleri sırasında uyulması gereken kurallara riayet edilmezse ölen kişinin ruhunun yeni yerinde rahatsız olacağına inanılmış, cenaze ve definle ilgili kural ve ritüellere büyük özen gösterilmiştir. Bazen ölen küçük çocukların da aile büyüklerinin mezarlarına gömüldüğü anlaşılmıştır. Gömütlerin yönü belirli bir niyete göre düzenlenmiştir. Bazen ölen kişinin yaşı, cinsiyeti ve sosyal konumu da yönü belirlemede etkili olmuştur.⁸²

Ölüm hakkındaki mitsel anlatım, Gılgamış tabletlerinde yer almaktadır. *Bireysel eskatoloji* örneği olabilecek bu hikâyelerin birisinde Gılgamış ölümsüzlüğün sırrını aramış, Ziusudra'nın yanına gelerek bunun için yardım istemiştir. Ziusudra, Gılgamış'a insan olduğunu ve bunun mümkün olmayacağını çeşitli yollarla anlatmasına rağmen, Gılgamış ısrarını sürdürür. Ziusudra, ona sihirli bir bitkiden bahseder. Gılgamış ebedi hayat otunu bulmasına rağmen onu yiyemeden bir yılanı kaptırır ve insan için ebedi hayatın mümkün olmayacağını anlar.⁸³ *Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı*⁸⁴ isimli hikayede de, Enkidu'nun ölüler diyarına inmesi, Gılgamış'ın Enkidu'den yardım istemesiyle buradan kurtulması ve aralarında yapmış oldukları yer altı dünyası hakkındaki konuşma anlatılır. Ayrıca yukarıda değindiğimiz İnanna ve Dumuzi miti de yer altı dünyasıyla ilgili bilgi vermektedir. Bu mitler, ölüm ve ölüler diyarıyla ilgili inanışların ortaya çıkmasını sağlamış, uygulamalar bu inanışlar çerçevesinde şekillenmiştir. Mitlerde ölüler diyarı, karanlık ve hiçbir şeyin bulunmadığı bir yer olarak tasvir edilmemiş olsaydı, herhalde ölen kimseler kendi mesleklerine uygun eşyalarla defnedilmez, mezarlara kilden yaptıkları borularla sıvı dökme ritüelini gerçekleştirmez ve bu törenlerde yiyecek saçıp sunularda bulunmazlardı.

Tapınaklarda, halktan insanlar tarafından yaptırılmış heykellerin bulunması, ölümlle ilgili inanışların dini otorite tarafından insanlara yansıtılmasının bir göstergesidir. İnsanların ibadet pozisyonu içerisindeki tasvirlerini gösteren bu heykeller, ölümün bir "son" olması karşısındaki çaresizliğe

⁸¹ Muazzez İlmiye Çığ, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 234-235.

⁸² Black, Green, *a.g.e.*, s. 171-173.

⁸³ Rosenberg, *a.g.e.*, s. 322.

⁸⁴ Kramer, *Sümerler*, s. 262-272.

karşılık, dini otoritenin teveccühünü elde edebilme arzusunun dindarane bir göstergesinden başka bir şey değildi. Ölen kişinin ardından -çok sonraları bile- ritüel ve uygulamaların devam etmesi, dini otoritenin bu alanı başı boş bırakmadığının göstergesidir.

Sonuç

Sümerlerde ibadet, kutsalla ilişkilendirilen ve özel anlamlar yüklenen birçok uygulama etrafında gerçekleştirilmiştir. İbadet ve ritüeller, kabul edilen inanışlar içerisinde yer alan yaratıcı güçlere, kutsallık atfedilen unsurlara ve metafizik varlıklara karşı sorumluluk ve saygı ifadesi olarak görülmüştür. İbadet ve törenler içerisinde yer alan uygulamaların kökeninde ise Sümer mitolojisinin bulunduğu görülmektedir. Buna göre mitler, basit ve sıradan hikâyeler olmamış, dinin ve inanışların canlı ve aktif bir anlam kazanmasını, insan zihninde bu inanışlar hakkında somut bir algı ve düşünüşün meydana gelmesini sağlamıştır. Ayrıca kutsalla, profan arasındaki sınırı belirleyen unsurun mitler olduğu anlaşılmaktadır. İnanç ve inanışların mahiyetini tasvir eden mitler, dinsel törenlerdeki uygulama ve ritüellerin nasıl olması gerektiğini göstererek işlevsel bir yapıya sahip olmuştur. Bununla birlikte mitler, uygulama ve ritüeller aracılığıyla gerçek hayata aktarılarak gelişen bir yapıya kavuşmuştur. Kaynağını mitlerden alan dini uygulamaların şekillenmesi ise siyasi ve dini otorite tarafından gerçekleştirilmiştir. Uygulamalar, siyasi irade ve din adamları tarafından yönlendirilmiş, gücün ve otoritenin muhafazası için araç olarak kullanılmıştır. Bir şehirde ortaya çıkarak genele yayılan dini uygulamalar, ibadet ve ritüellerin otorite tarafından belirlendiğini göstermektedir. Kurumsallaşmış otoriter sınıflar, mitler vasıtasıyla etkin ve belirleyici olmuşlar, dini uygulamaların toplum hayatında aktif bir rol üstlenmesini sağlamışlardır.

Kaynakça

- Altuncu, Abdullah, “Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kilis 2014, C. IV, S. 7, ss. 118-142.
- Atan, Fatih, *Er Hanedanlar Dönemi'nde Ölü Gömme Adetleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.
- Atmaca, Veli, *Tarih Boyunca İnanç ve Tıp*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2009.

- Black, Jeremy - Green, Anthony, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, Haz., Necdet Hasgöl, Aram Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Batuk, Cengiz, *Tarihin Sonunu Beklemek*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Campbell, Joseph, *İlkel Mitoloji*, çev., Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- Crawford, Harriet, *Sümer ve Sümerler*, çev., Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2010.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliği*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *Ortadoğu Uygarlık Mirası-2*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *Sumerli Ludingirra*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *Uygarlığın Kökeni Sumerliler-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- Demirci, Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013.
- Diñçol, Belkıs, "Eski Doğu'da İnsanın Yaradılışı Yaşam ve Ölüm", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, İstanbul 2007, S. 24, ss. 1-3.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, çev., Ali Berktaş, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2003.
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev., Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001.
- Friedell, Egon, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, çev., Ersel Kayaoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2006.
- Günaltay, M. Şemsettin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998.
- Güven, İsmail (ed), *Uygarlık Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2012.
- Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi*, çev., Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Kılıç, Sami, *İlahi Dinlerde Yiyecek ve İçecekler*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011.
- Koroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi*, çev., Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1999.

- Kramer, Samuel Noah, *Sümerler*, çev., Özcan Buse, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Kramer, Samuel Noah, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, çev., Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.
- Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev., Muazzez İlmiye Çığ, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990.
- Laffert, Juliane Von (ed) vd., *Mitoloji*, çev., Nurettin Elhüseyni, Ntv Yayınları, İstanbul 2013.
- Landsberger, Benno, "Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, çev., Mebrure O. Tosun, Ankara 1945, C. III, S. 2, ss. 137-158.
- Mutlu, Belkıs, *Efsanelerin İzinde Yakın Doğudan Kuzey Avrupaya*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1968.
- Narçın, Ali, *Adan Z'ye Sümer*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Orhun, Murat, "Hititler'de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Estrukler'deki Uzantısı", *Akademik Bakış Dergisi*, Ankara 2009, C. III, S. 5, ss. 231-250.
- Özcan, Ayşe, *İlk Tuç Çağ'da Orta Anadolu ve Mezopotamya'da Ölü Gömme Adetleri ve Bunların Karşılaştırması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010.
- Özçelik, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009.
- Roaf, Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, çev., Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Rosenberg, Donna, *Dünya Mitolojisi*, çev., Koray Akten, Erdal Cengiz, vd., İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Roux, Jean-Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev., Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- Sandalcı, Sema, "Bereket kaybolmasın Diye Geçmişten Günümüze Trakya'da Süregelen Hasat Adetleri ve Başka Yörelerimizden Örnekler", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Ankara 2003, S. 35, ss. 153-174.
- Schmökel, Hartmut, "Sumer Dini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev., Mehmet Turhan Özdemir, Ankara 1971, C. XIX, S. 1, ss. 197-217.
- Schmökel, Hartmut, "Sumer Dini II", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev., Mehmet Turhan Özdemir, Ankara 1973, C. XXI, S. 1, ss. 367-390.

Tansuğ, Kadriye - İnanlı, Özel, “Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1949, C. VII, S. 4, ss. 551-581.

Uhlig, Helmut, *Sümerler*, çev., Nilgün Ersoy, Telos Yayıncılık, İstanbul 2006.
Üstüner, Ali Cengiz, *Mezopotamya’da Sümer Uygarlığı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2008.